

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Путівцевої Наталії Костянтинівни «Проблематика мартиніканської та антильської самобутності у творчості Едуара Гліссана», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

Проблеми національно-культурного самовизначення населення тих частин земної кулі, які стали об'єктами колонізації з боку розвинених європейських держав, упродовж багатьох десятиліть перебувають у фокусі уваги міждисциплінарних досліджень. Це пов'язано як зі світовими глобалізаційними процесами, так і з (нехай повільними) зсувами у геополітичних парадигмах. Зрозуміло, що в українському контексті це коло питань набуває особливого звучання. Літературознавців, зокрема, цікавлять художні стратегії оприявлення непростих пошуків себе у творах письменників, котрі в силу історичних обставин опинилися на перехрестях гетерогенних культурних впливів. Цей чинник зумовлює безсумнівну актуальність дослідження, виконаного Н.К.Путівцевою на матеріалі творчого доробку знаного речника думок та почуттів антильської спільноти, уродженця острова Мартиніка Едуара Гліссана.

Наукова новизна роботи полягає, насамперед, у тому, що її авторка постає піонеркою у заповненні «білої плями» на вітчизняній мапі світового красного письменства. На сьогоднішній день у нашій науці про літературу існує певний, бодай не дуже численний, корпус розвідок про англійські та іспаномовні варіанти (пост)колоніальної словесності. Зроблено серйозні кроки і у напрямку вивчення здобутків франкомовних північно- та західноафриканських авторів (В.В.М'ястківська, І.І.Логвінов, О.І.Кобчинська, І.А.Сатіго). До речі, знайомство з їхніми розвідками пішло б на користь дисертації Н.К.Путівцевої через аналогії у проблематиці та методологічних підходах. Водночас, франкофонні Малі Антили досі залишаються для нас культурною *terra incognita*, тоді як у зарубіжній гуманітаристиці вони давно стали предметом глибокого аналізу. Звернення дисертантки до цього архіпелагу в особі одного з найвідоміших його представників досить вдало починає освоєння українською латиноамериканістикою нової й досить своєрідної літературної території. Крім того,

ідентичнісний ракурс дослідження не просто є на часі, а й збагачує уявлення про формування тожсамості у ситуації множинних перетинів культур.

Сумна іронія історії щодо Едуара Гліссана полягає в тому, що сучасні інтернет-джерела характеризують його як «французького поета мартиніканського походження» – і це стосовно мислителя й мистця, який все життя докладав неймовірних зусиль для ствердження карибської/антильської самобутності! Концептуальна робота Н.К.Путівцевої спрямована на присутнє коригування такої дефініції. Дисертацію побудовано на дослідницькій гіпотезі, яка постулює внутрішню динаміку змін у свідомості Гліссана, віддзеркалену у його творчості, як рух від антиколоніального протесту до прийняття теорії негритюду, а далі – до розробки власних концепцій креолізації, антильства та взаємопов'язаності. Саме ці ідеї стали істотним внеском Гліссана-теоретика до розвитку постколоніальних та транскультурних студій, і саме у цій іпостасі він зажив світової слави.

Структура роботи відповідає логіці дослідження, а отже, має право на існування, проте, можливою видається й інша модель побудови тексту. Зокрема, у четвертому розділі більш продуктивним, на противагу розглядові романів Гліссана у хронологічній послідовності, міг стати *проблемний* підхід, який, охопивши основний масив творів, дав би змогу наочніше простежити еволюцію політико-естетичних поглядів письменника. Композиційну симетрію дисертації дещо порушує непропорційність обсягу розділів (розділ 3 – 22 с., розділ 4 – 70 с.). Зауважу ще відсутність формальних висновків до розділів, хоча у кінці кожного з них є підсумкові абзаци.

У вступі загалом слушно визначені основні параметри роботи, хоча варто було обґрунтувати вибір авторкою для детального аналізу саме цих трьох романів Гліссана («Ріка Лезарда», «Четверте століття» та «Дім командора») при тому, що об'єкт дослідження має на увазі цілу низку творів, з поетичними збірками включно. Не зовсім повною здається методологічна база дослідження, яка, на мою думку, мала б включати праці теоретиків пост-колоніалізму та транскультури. Стилістично невдало сформульовано вірне по суті положення про наукову

новизну роботи (с.20: «наукова новизна дослідження визначається першою в українському літературознавстві системною працею...»).

Необхідними і корисними з огляду на практичну відсутність в українському науковому полі антильської літератури і, зокрема, значущої фігури Гліссана видаються перший та другий розділи роботи. У першому («Творчість Едуара Гліссана в контексті франкомовної антильської літератури») після короткого, але доволі інформативного екскурсу у царину історії франкомовної літератури Антил авторка надає огляд критичних відгуків на твори Гліссана та їхньої наукової рецепції. Представлені «больові точки» сприйняття міжнародною критично-науковою спільнотою доробку письменника з різних ідеологічних та естетичних позицій. При всій цінності узагальнення нового для нас матеріалу від цього підрозділу очікувалося б більшої критичності. Можливо, мало сенс згрупувати згаданих тут авторів згідно з їхніми підходами до доробку Гліссана та проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні причини того чи того ставлення до нього у різні історичні періоди та у різних інтерпретаційних ракурсах.

Другий розділ, як випливає з його назви, простежує шляхи становлення особистості й формування світогляду Гліссана. Наявність цієї частини у дисертації цілком виправдана, бо, по-перше, йдеться про літератора, чие ім'я відоме у нас лише вузькому колу фахівців, а, по-друге, осягнення художніх текстів Гліссана неможливе без розуміння змін у його світобаченні як франкомовного тубільного інтелектуала. Віхи його еволюції позначені у діахронії досить чітко, що уможливорює розуміння ключових для автора концептів антильської «не-історії», колективної пам'яті, соціально-мнемонічної функції поезики, ризоматичної природи антильської ідентичності, архіпелагічного мислення vs. континентальне і, звичайно, антильства та креолізації як таких.

На мій погляд, однак, робота виграла б від вміщення цих понять у ширший науковий контекст – адже багато з них пророблялися західною (і, зокрема, французькою) теорією і до, і після Гліссана, про що варто було згадати. Так, хоча у списку літератури є прізвище засновника концепції «колективної пам'яті» француза Мориса Альббакса, авторка жодного разу не посилається на нього,

незважаючи на те, що Гліссан, високоосвічений випускник Сорбонни, був, безперечно, знайомий з напрацюваннями цієї історико-психологічної школи, становлення якої кількома роками передувало етапу його навчання у Франції. Так само мінімально використаний доробок ще одного славетного французького дослідника мнемоніки в її соціально-політичному вимірі, а саме, П'єра Нора. Те ж стосується проблеми ідентичності – виклад дисертантки може справити таке враження, ніби Гліссан – єдиний, хто наполягав на полікомпонентній, мінливій, плинній, нефіксованій природі сучасної багатокультурної, відкритої світові ідентичності, яку не можна звести до єдиного коріння. Але ж ця думка є панівною як в європейських, так і в американських ідентичнісних студіях останніх десятиліть (С.Голл, З.Бауман, Д.Голінджер, В.Соллорз та ін.), відлунює у визнанні первісної гібридності мешканців Нового Світу через метафори «креольської» (Ульф Ганнерз) та «метисної» (Г.Неш, цитуючи Х. Марті) Америки. Інша річ, що пізніші науковці значною мірою ґрунтували свої теорії на ідеях, висунутих саме Гліссаном, – але про це тим паче доречно було б сказати. Дещо розчаровує у цьому плані і лише побіжна згадка про концепцію транскультури у форматі цитати з пізньої роботи Гліссана (с.83), де він акцентує її розбіжності з власною теорією креолізації. Пункти сходжень та розходжень між цими течіями пост-мультикультуралізму заслуговують на більш розлоге обговорення, тим більше, що транскультуралізм у версіях М.Епштейна, Е.Беррі, М.Тлостанової та інших набув наразі значної популярності, при цьому також спираючись на досвід латиноамериканської літератури і, зокрема, на праці Гліссана.

Значний інтерес викликає третій розділ дисертації («Антильський пейзаж у творчості Едуара Гліссана як відображення естетико-філософських поглядів письменника»), особливо у світлі таких напрямів сучасних літературознавчих досліджень, як геокритика або геопоетика, що зосереджують увагу на нерозривному зв'язку авторського художнього світу з природним довкіллям. Творчий спадок Гліссана, обов'язковим компонентом якого, на противагу урбанізму письменників метрополії, постає образно-символічне використання антильських ландшафтів, дає благодатний матеріал для його тлумаченні саме у

цьому річищі. Отже, геокритика може стати одним з потенційних векторів подальших наукових заглиблень дисертантки у творчість мартиніканського письменника. У цьому розділі виділю цікаві ідеї щодо природно-топографічної символіки назв гліссанових творів, щодо смислопороджувальних зв'язків між природою та історією, а також щодо тринарного трактування письменником образу острова як омріяного чи зниклого локусу або місця вигнання (с.103). Хоча так само насиченим є підрозділ про море та землю як символи колективної пам'яті, трохи дивує відсутність посилянь на хрестоматійні розмисли з цього приводу З.Фройда та Г.Башляра, які були б тут доречні (список літератури містить лише одну працю цього останнього («Земля і мрії про спокій»), в той час, як значну увагу у цьому та наступному розділах приділено також стихіям води, повітря та вогню). У зв'язку з «морською» тематикою цікаво було б у подальшій роботі порівняти образ водної стихії у Гліссана (й антильських літераторів загалом) з його потрактуванням афро-американськими авторами, для яких водний простір асоціюється, перш за все, із сумно відомим Middle Passage (перетином Атлантики работоргівельними суднами), що став у письменстві чорних американців одним з поширених топосів (наступний розділ надає ще більше текстових можливостей для такого зіставлення).

У четвертому розділі («Осмилення антильської самобутності в романах Едуара Гліссана «Ріка Лезарда», «Четверте століття», «Дім командора») авторка безпосередньо досліджує три художні тексти Гліссана. Обсяг та змістовність розділу засвідчують вправність дисертантки у філологічному прочитанні формально складних творів, чому сприяють і власні гарні переклади фрагментів гліссанової прози, яка поки що, на жаль, не привертала уваги українських перекладачів. Копітка і професійна робота з текстом є одним з важливих достоїнств дисертації. Загалом, можна погодитися з виокремленням для аналітико-інтерпретаційного опрацювання тих текстуальних одиниць, які належать до персонажної сфери, композиції, наративних стратегій, специфіки використання письменником певних архетипів, образів, мотивів та алюзій (хоча, як зазначалося вище, можливо, ефективніше було б побудувати розділ саме на

них, простеживши функціонування кожної з цих категорій в усіх романах). Н.К.Путівцева адекватно інтерпретує смислові та поетикальні доміанти названих творів Гліссана з огляду на обраний у дослідженні ідентичнісний стрижень. Проте у цьому контексті не зовсім вдалим видаються такі назви підрозділів, як «художньо-стильові особливості» чи «ідейно-художня концепція і сюжетно-композиційна специфіка» того чи того роману. Вони надто загальні, не містять у собі проблемного ядра і відволікають увагу від магістрального вектору розгортання дослідницької думки – з'ясування прийомів художнього втілення письменником національно-культурної самобутності антильців. Крім того, виділення аналізу ролі природного середовища у Гліссана в окремий (третій) розділ призвело до утворення низки повторів у текстах цих двох глав.

Особливо цікавим уявляється четвертий підрозділ, де ідентичнісна проблематика у романі «Дім командора» несподівано постає крізь призму «божевілля», розглядається оригінальний гліссанівський концепт «словесної маячні» і завважено смисло- та сюжетотворче протистояння родини та анти-родини. Можливо, для поглибленого прочитання цього твору варто було б звернутися до М.Фуко, зокрема, його праці «Божевілля та цивілізація», опублікованої за 20 років до написання роману і, мабуть, добре відомої його авторові.

В цілому ж, хоча дослідження романістики Гліссана зупиняється на 1980-х рр., тобто за 30 років до смерті письменника, цей розділ дає уявлення про еволюцію його політико-філософських та естетичних установок упродовж двох буремних десятиліть ХХ-го століття.

Висновки до дисертації коротко підсумовують її основні наукові результати. Зміст роботи стисло, проте належним чином представлений в авторефераті, її основні тези апробовані під час наукових форумів та у значній кількості публікацій, більшість з яких надруковані у фахових виданнях України (причому їхня географія досить широка), дві – за кордоном.

Окремо хочу відзначити високий рівень мовної компетентності авторки, що, на жаль, не так часто зустрічається у теперішніх дисертаціях (йдеться і про

відповідну лексичну базу, де науковість сполучається з ясністю викладу, і про орфографічну та синтаксичну грамотність, і про зовсім незначну кількість стильових похибок).

Частина запитань та зауважень, що неминуче постають під час знайомства з серйозною науковою працею, автор якої, тим більше, ступає на незвіданий ґрунт, була висловлена у ході аналізу дисертації. Підсумую ще деякі свої критичні роздуми.

1. На мою думку, в роботі варто було приділити більше уваги тому інтелектуальному клімату, в якому відбувалося становлення Е.Гліссана як філософа, антрополога, культуролога та митця. Адже середина та остання третина минулого століття – це період розквіту французької теоретичної та художньої думки, впливу яких годі було уникнути, навчаючись, мешкаючи, працюючи у Парижі. Власне, їхня луна чутна як у поетичному, так і в прозовому доробку письменника, повз якого не пройшло жодне «коливання» в західній культурній атмосфері його доби. І хоча у роботі присутні імена деяких з тодішніх «володарів думок», бажано було б рельєфніше увиразнити механізми інтегрування у письмі Гліссана структуралістських, пост-структуралістських, деконструктивістських віянь з ідеями пост-колоніалізму та культурної множинності.

2. Є підстави дорікнути авторці надмірною довірливістю та браком критичності щодо висловлювань її «героя». Йдеться про зазначене на початку розвідки прагнення Гліссана «відтворити *правдиву* (курсив мій – Н.В.) історію Антилу» (с.17), яке далі неодноразово акцентується у різних формулюваннях як реалістичне та здійсненне (с.42, с.87, с.135, с.158). Але на сучасному етапі розвитку історіографії очевидно, що не існує єдиної «правдивої» версії подій, і що, руйнуючи колоніальні стереотипи, Гліссан та його соратники не реконструювали «справжню» історію, що неможливо, а створювали її черговий міфологізований варіант з тієї перспективи, котра відповідала їхнім політико-культурологічним завданням.

3. Як вже зазначалося, Н.К.Путівцева продемонструвала у роботі належні перекладацькі навички. Але в одному принциповому випадку до неї все-таки

виникає питання: чим спричинене рішення транслювати слово «relation» у назві одного з програмних текстів Гліссана як «єднання», а не як «взаємини» або «взаємозв'язки», що є його основними значеннями? Адже цей концепт вельми важливий для розуміння поглядів автора в останній період життя, і тут є велика відмінність – чи він дійсно закликає до «єднання», чи все-таки до підтримання взаємозв'язків або хоча б «співвіднесеності» між культурами Карибського басейну?

Водночас, висловлені зауваги та побажання аж ніяк не знижують загальної високої оцінки дисертації, яка є самостійним, завершеним, актуальним дослідженням, що має безумовну теоретичну та практичну цінність. Воно не лише відкриває перед вітчизняним гуманітарним загалом ще одну сторінку багатоскладової світової літератури, а й розширює уявлення про можливі контури полігенної національно-культурної ідентичності. Хочеться сподіватися, що після цього успішного «першого знайомства» регіон, представлений у дисертації, посяде гідне місце у сфері інтересів української науки.

Через все вищезазначене вважаю, що дисертація Н.К.Путівцевої «Проблематика мартиніканської та антильської самобутності у творчості Едуара Гліссана» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ № 656 від 19.08.2015 р., а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.04 – література зарубіжних країн

Доктор філологічних наук,
професор кафедри теорії та історії
світової літератури імені проф. В.І.Фесенко
Київського національного
лінгвістичного університету

Власноручний підпис
Висоцької Н.О.
завіряю: ст. інспектор ВК
Маврова С.П.